

УДК 94(477)

Іван Зуляк

**КРИСЬКОВ А. А. ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ І ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В
ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.
/ А. А. КРИСЬКОВ. – ТЕРНОПІЛЬ: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО АСТОН»,
2014. – 324 С.**

У рецензії проаналізовано особливості землеволодіння і землекористування в українських губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. Автором монографії розкрито особливості і види дворянського, церковного та державного землеволодіння і селянського землекористування з часу приєднання регіону до Російської імперії до реформи 19 лютого 1861 рр., оскільки місцеві соціально-економічні умови значно відрізнялися від загальноросійських.

Ключові слова: землеволодіння, землекористування, українські губернії Правобережна Україна, аграрна політика.

Проблема землі і власності на неї є наріжним каменем аграрної політики будь-якої держави. Україна, потенціал земельних ресурсів якої перевищує 30 млн га лише орних земель, не є винятком. З огляду на це, комплексне вивчення історії землеволодіння і землекористування в процесі його кількісної та якісної еволюції становить одне з найважливіших завдань української історичної науки. Привертає увагу і період, якому присвячене дослідження – кінець XVIII – початок XX ст. – час потужних і різких трансформацій в історії Правобережної України, значення і наслідки яких на економічне, соціальне, політичне життя не до кінця з'ясовано і досі. Саме на цей період припадають спроби капіталістичної модернізації аграрного сектору. Показовим є досвід переходу до ринкової економіки, в тому числі й у земельних відносинах, Російської імперії. Звернення до історичного досвіду та його вдумливе використання не лише дозволить вірно зрозуміти вектор і динаміку еволюційних процесів, узагальнити набутий іншими поколіннями досвід, але й певною мірою сприятиме вирішенню низки сучасних завдань, які постануть після появи в Україні земельного ринку. Адже майже 7 млн сільських мешканців за роки незалежності стали власниками ділянок, розміри яких коливаються від 0,5 га на заході країни – до кількох десятків га на сході та півдні. Отже, де-факто приватна власність на землі сільськогосподарського призначення в Україні існує, але її відчуження заборонено, що нагадує ситуацію з надільним землеволодінням другої половини XIX ст.

Актуальність ретроспективного аналізу землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. полягає і у співпадінні завдань XIX ст. із завданнями сучасної земельної реформи: вироблення методики оцінки земельних угідь, формування земельного кадастру і розмежування земель, розвиток іпотечного кредитування, оренда землі тощо. Отже, досвід вирішення цих питань у минулому має вагоме значення для сучасних умов реформування. З цього погляду тема, обрана А. А. Криськовим для монографічного дослідження, є актуальною.

Актуальною обрана тема є і з точки зору заповнення історіографічної прогалини. На сьогоднішній день аграрна проблематика має досить широку історіографію, але дослідження її триває, оскільки залишається цілий ряд аспектів, що заслуговують на пильнішу увагу. Саме на це і спрямована рецензована монографія, адже у ній аналізуються не тільки питання поземельних відносин, а й їхній вплив на аграрний сектор губерній Правобережної України в цілому: вивчено еволюцію як дореформеного землеволодіння та землекористування, так і ті зміни, які принесла реформа 19 лютого 1861 р. в економіку регіону, трансформувавши цим самим соціальне та політичне життя.

Відправною точкою дослідження є перший розділ, в якому висвітлені історіографія питання, джерельна база дослідження та дослідницькі методи. Аналіз стану наукової розробки теми дозволив дійти висновку, що в працях, присвячених історичному розвитку земель Правобережної України, питанням землеволодіння і землекористування в регіоні відводилося другорядне місце. Їх вивчення слугувало потребам розв'язання різних науково-пізнавальних проблем: військово-політичних, демографічних, соціально-економічних процесів тощо. Проблеми еволюції відносин землеволодіння і землекористування науковців цікавили мало. Спеціального дослідження, присвяченого комплексному розгляду процесів та явищ, які впливали на землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст., не існує.

Залучені до реалізації поставлених у дослідженні завдань джерела, різні за походженням, евристичним потенціалом, повнотою висвітлення різних аспектів проблеми, дають підстави констатувати, що опрацьований емпіричний масив забезпечує надійне підґрунтя для комплексного

осмислення заявленої тематики, для розв'язання комплексу наукових завдань, пов'язаних з аналізом землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст., є достатньо об'ємними і репрезентативними.

У монографії розкрито особливості і види дворянського, церковного та державного землеволодіння і селянського землекористування з часу приєднання регіону до Російської імперії до реформи 19 лютого 1861 рр., оскільки місцеві соціально-економічні умови значно відрізнялися від загальноросійських. Наголошено, що листопадове повстання 1830-1831 рр. було використано урядом імперії для декласації шляхти, знищення греко-католицької церкви та секуляризації земельної власності церков і монастирів у Правобережній Україні. З іншого боку, була проведена інвентарна реформа, яка унормувала відносини поміщиків і кріпосних селян, що дещо зменшило рівень експлуатації останніх. Окремо розглянуто особливості проведення земельної реформи 1861 р. та вплив на засади її проведення, а також на землеволодіння і землекористування польського населення Правобережної України Січневого повстання 1863 р. Погоджуємося з думкою автора, що законодавчо оформлені дії влади 1863–1890-х рр. спрямовувалися на створення домінуючого «російського» землеволодіння і занепад «польського». Разом з тим, офіційно було визнано непорушність існування факторів, які перешкождали капіталістичному розвитку регіону (черезсмулля, малосмулля, сервітути).

Значну увагу приділено періоду останньої чверті XIX – початку XX ст. У монографії, на основі земельних переписів 1877 і 1905 рр., прослідковано динаміку і здійснено компаративний аналіз землеволодіння різних соціальних груп, досліджено вплив розмірів землеволодіння та форм землекористування на капіталізацію і ефективність господарювання в аграрному секторі. Визначені кількісні параметри аграрного перенаселення регіону, встановлені причини селянського малоземелля, прослідковано відходництво та міграційні процеси в Правобережній Україні, а також урядові заходи щодо їхньої регламентації. Актуальною є спроба пов'язати між собою землеволодіння і капіталізацію, дослідити залежність ефективності функціонування господарства від наявності черезсмулля та сервітутів. Автор звертає увагу на безпосередній вплив розмірів земельних наділів на такі явища як аграрне перенаселення, відходництво та стихійні переселення.

Значної уваги приділено обробці і трактуванню статистичних даних. Позитивним вважаємо розгляд кількісних параметрів діяльності державних (Державний і Селянський земельні банки) та акціонерних (Бессарабсько-Таврійський, Київський і Полтавський земельні банки) установ іпотечного кредитування, порівняння їхнього впливу на рух землеволодіння в губерніях Правобережної України. Погоджуємося з висновками автора про перевагу акціонерних земельних банків у кредитуванні землеволодіння в регіоні.

Отже, завдання, поставлені у даному монографічному дослідженні, успішно автором розв'язані, а тема дослідження є актуальною і висвітлює складні процеси еволюції форм та видів землеволодіння та землекористування, які були притаманні саме губерніям Правобережної України періоду кінця XVIII – початку XX ст.

Иван Зуляк

КРЫСЬКОВ А. А. ЗЕМЛЕВЛАДЕНИЯ И ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В ГУБЕРНИЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ КОНЦА XVIII – НАЧАЛВ XX ВВ.

/ А. А. КРЫСЬКОВ. – ТЕРНОПОЛЬ: «ИЗДАТЕЛЬСТВО АСТОН», 2014. – 324 С.

В рецензии проанализированы особенности землевладения и землепользования в украинских губерниях Правобережной Украины конца XVIII – начала XX в. Автором монографии раскрыты особенности и виды дворянского, церковного и государственного землевладения и крестьянского землепользования со времени присоединения региона к Российской империи в реформы 19 февраля 1861, поскольку местные социально-экономические условия значительно отличались от общероссийских.

Ключевые слова: землевладение, землепользование, украинские губернии Правобережная Украина, аграрная политика.

Ivan Zulyak

KRYSKOV AA AND LAND TENURE IN THE PROVINCE RIGHT-BANK UKRAINE LATE XVIII – EARLY TWENTIETH CENTURY. / AA KRYSKOV. – TERNOPIL: «PUBLISHING HOUSE ASTON», 2014. – 324 S.

In the review of the peculiarities of land ownership and land use in the Ukrainian provinces Right-Bank Ukraine late XVIII - early twentieth century. The author of the monograph series features and types of nobility, church and state ownership of land and peasant land in the region since joining the Russian Empire to reform February 19, 1861, as local socio-economic conditions differed significantly from all-.

Key words: land tenure, land use, Right-Bank Ukraine Ukrainian provinces, agrarian policy.